

Juridisk Publikation

STOCKHOLM - UPPSALA - LUND - GÖTEBORG

EMILY ASHTON

NJA 2013 s. 659 bortom sedvänjan
– en ställningsfullmakt i förändring

Särtryck ur häfte 2/2013

NJA 2013 s. 659 BORTOM SEDVÄNJAN

– EN STÄLLNINGSFULLMAKT I FÖRÄNDRING

Av Emily Ashton¹

I slutet av juni i år meddelade Högsta domstolen dom i ett mål gällande en mellanmans behörighet. Frågan i målet var huruvida en representant för en researrangör haft behörighet att ingå ett flerårigt samarbetsavtal med en agent för sin huvudmans räkning. Avgörandet belyser utvecklingen av ställningsfullmakten som gjort det möjligt att ersätta sedvanerekvisitet i 10 § 2 st. avtalslagen med andra omständigheter som var för sig eller sammantaget leder till att behörighet skall anses föreligga. Avgörande är om tredje man kunnat hysa en befogad tillit i fråga om att det fanns en behörighet för mellanmannen. Rättsfallet visar även att tredje man inte i alla lägen kan förlita sig på sitt intryck av att behörighet föreligger. När det finns anledning för tredje man att känna en beaktansvärd osäkerhet kring om fullmakt föreligger kan tredje man inte enbart förlita sig på sin uppfattning om mellanmannens behörighet.

BAKGRUND

En researrangör hade under ett par års tid ett samarbetsavtal med en agent på ett resmål. Avtalet innebar att agenten fick ensamrätt att tillhandahålla vissa tjänster för researrangören, bl.a. busstransporter och anordnande av utflykter. Samarbetet reglerades från början genom ett tillsvidareavtal. Detta avtal ersattes senare med ett ettårsavtal som medförde automatisk förlängning om det inte sades upp.

Under samma tidsperiod som ettårsavtalet tecknades pågick ett ägarbyte hos researrangören och researrangören blev senare ett helägt dotterbolag i en koncern bland flera andra reseföretag. Agenten och representanten för researrangören tecknade då ytterligare ett avtal. Till skillnad från de tidigare avtalen sträckte sig det nya avtalet över tre år och gav agenten rätt till ersättning om researrangören skulle säga upp avtalet i förtid.

Inom koncernen hade en samordning av verksamheterna påbörjats och antalet samarbetspartners på de olika resmålen skulle minska. När researrangören därför beslutade sig för att säga upp ettårsavtalet året därpå uppstod tvist om treårsavtalets giltighet. Agenten yrkade ersättning för förlust på grund av researrangörens förtida uppsägning. Detta bestreds av researrangören med hän-

¹ Juriststudent på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet och redaktör för Juridisk Publikation. Författaren vill rikta ett tack till professor i handelsrätt Rolf Dotevall vid Juridiska institutionen Handelshögskolan vid Göteborgs universitet för värdefulla synpunkter.

visning till att något giltigt treårsavtal inte förelåg, eftersom representanten som ingått avtalet saknat såväl befogenhet som behörighet att ingå avtalet för researrangörens räkning.

HD konstaterade att representanten inte var firmatecknare och saknade uppdrag från en behörig person att ingå avtalet. Behörighet kunde därför inte föreligga på dessa grunder. HD undersökte sedan om representanten kunde anses behörig genom *ställningsfullmakt*, *toleransfullmakt* eller *kombinationsfullmakt*.

Någon sedvänja som grundade behörighet för representanten hade inte påvisats i målet. Representanten kunde därför inte anses ha en ställningsfullmakt enligt 10 § 2 st. avtalslagen som skulle ha gett denne behörighet att ingå avtalet. Representanten var inordnad i researrangörens organisation och direkt underställd researrangörens VD, även om representanten inte var anställd hos researrangören vid tidpunkten för avtalets ingående. Representanten hade tidigare ingått avtal med hotell för researrangörens räkning där researrangörens formulär hade använts. Dessa avtal var omfattande, både i fråga om avtalstid och nominellt värde, och HD uttalade att det stod klart att representanten hade behörighet att ingå dessa avtal. Dessa omständigheter var sådana att de i kombination med varandra kunnat ge agenten intryck av att representanten var behörig att ingå treårsavtalet.

HD fann dock att det funnits anledning för agenten att känna *beaktansvärd osäkerhet* beträffande representantens behörighet att ingå avtalet. Vid denna bedömning fästes uppmärksamhet vid avtalets art och vilka åtaganden avtalet innebar. Även om de tidigare avtalen kunde vara fleråriga och omfatta större nominella belopp var den ekonomiska exponeringen begränsad eftersom avtalen kunde sägas upp med kort varsel utan ersättningsskyldighet. Det nya avtalet innebar en väsentlig förändring av researrangörens åtaganden gentemot agenten i och med en väsentligt längre avtalstid och en klausul om ersättningsskyldighet för researrangören vid förtida uppsägning. Avtalet hade medfört en icke obetydlig försämring av researrangörens avtalssituation eftersom researrangören inte fått några beaktansvärda förbättringar i utbyte. Därutöver uppmärksammade HD att agenten var medveten om att såväl ett ägarbyte hade skett hos researrangören som att agentsituationen skulle ses över inom koncernen. Med anledning av ägarbytet hade researrangörens verksamhet på resmålet förändrats. Mot bakgrund av dessa omständigheter fann HD att det funnits anledning för agenten att känna en beaktansvärd osäkerhet kring representantens behörighet att ingå avtalet. Agenten skulle därför ha förvissat sig om att representanten hade behörighet att ingå det nya avtalet och kunde inte i denna situation enbart förlita sig på sin uppfattning om att representanten

var behörig. Representanten saknade därför behörighet och något giltigt treårssavtal förelåg därför inte.

STÄLLNINGSFULLMAKTEN – SEDVANAN SOM RÄTTSLIG GRUND

Ställningsfullmakten grundas enligt 10 § 2 st. avtalslagen på ett avtal, vanligtvis ett anställningsavtal, som ger någon en ställning som enligt lag eller sedvänja ger behörighet att handla för någons räkning. Ställningsfullmakten har beskrivits som den praktiskt mest viktiga men även mest svårhanterliga fullmaktstypen.² De fall där behörigheten följer av lag, exempelvis för befälhavaren på ett fartyg,³ är dock sällan problematiska. Svårigheten med ställningsfullmakten är istället att påvisa förekomsten av en *sedvänja*. Med uttrycket sedvänja avses såväl gängse skick och bruk som rådande rättsuppfattning.⁴ För att sedvänja ska grunda behörighet krävs att den är accepterad inom en större krets i en bransch och i ett större geografiskt område.⁵ Det kan dock inte krävas att sedvanan är känd för envar, utan endast att så är fallet typiskt sett. För att sedvana ska anses ha skapat behörighet torde även krävas att tredje man brukat godta fullmäktigen som mellanman.⁶

Frågan om behörighetsgrundande sedvänja föreligger får avgöras från fall till fall. I praxis gällande försäljares behörighet har exempelvis en bilförsäljare inte ansetts ha någon behörighet enligt sedvänja att ingå avtal med bindande verkan för sin huvudman.⁷ Däremot har en möbelförsäljare ansetts ha behörighet enligt sedvänja att ingå avtal om beställning av möbler för leverans till kund.⁸ Ställningsfullmakten har beskrivits som de ofta upprepade och schablonartade transaktionernas fullmakt.⁹ Fullmaktens karaktär innebär att det varit lättare att visa att sedvänja föreligger för frekventa handlingar som är av mindre ekonomisk betydelse än vid större och mer ovanliga handlingar.¹⁰ Sedvanerekviset medför svårigheter för tredje man som ska påvisa förekomsten av en sedvänja och dess innehåll.

2 Axel Adlercreutz & Lars Gorton, *Avtalsrätt I*, 13 uppl., Lund (2011), s. 192.

3 Sjölagen (1994:1004) 6 kap. 8 §.

4 Kurt Grönfors, *Ställningsfullmakt och bulvanskap*, Stockholm (1961), s. 150 ff.

5 Rolf Dotevall, *Fullmakt och immateriella tjänster*, Stockholm (2013), s. 50.

6 Hugo Tiberger & Rolf Dotevall, *Mellanmansrätt*, Stockholm (1997), s. 50.

7 Se NJA 1969 s. 185.

8 Se NJA 1972 s. 408.

9 Kurt Grönfors, *Ställningsfullmakt och bulvanskap*, Stockholm (1961), s. 133.

10 Rolf Dotevall, *Något om ställningsfullmaktens utveckling*, SvJT (2003), s. 639.

TOLERANS- OCH KOMBINATIONSFULLMAKT – BEHÖRIGHET UTAN SEDVÄNJA

Rekvisitet att behörighet skall följa av sedvänja har dock inte upprätthållits undantagslöst. HD har tidigare funnit att behörighet trots allt kunnat föreligga även utan stöd i sedvänja.¹¹ I dessa fall har tredje man ansetts skyddsvärd trots att situationen inte omfattats av avtalslagens fullmaktsregler. En utveckling av fullmaktsformer bortom avtalslagens bestämmelser har skett i rättspraxis. Dessa brukar vanligtvis benämnas tolerans- och kombinationsfullmakt även om andra beteckningar förekommer.¹² I NJA 1990 s. 591 konstaterade HD att någon sedvänja som medförde behörighet inte förelåg, men prövade sedan om behörighet kunde finnas genom en kombinations- eller toleransfullmakt. Någon behörighet förelåg ej då mellanmannen inte tidigare ingått avtal av det aktuella slaget och inte heller agerat på ett sätt som givit tredje man ett befogat intryck av att behörighet förelåg. HD:s resonemang i NJA 1990 s. 591, och senare i NJA 1992 s. 168, kan beskrivas som en tvåstegsmetod där domstolen först undersöker om någon behörighet kan föreligga enligt sedvänja och därefter, vid avsaknad av sedvänja, prövar om behörighet kan grundas på en kombination av andra omständigheter som sammantaget leder till att behörighet skall anses föreligga.¹³

Toleransfullmakten karakteriseras av att huvudmannen under en längre tid accepterat mellanmannens rättshandlingar. Avtalsbundenheten kan sägas uppstå som en sanktion av huvudmannens passivitet eller underlåtenhet att invända att mellanmannen saknat behörighet. Det är dock sällsynt att behörighet grundas enbart på huvudmannens passivitet. Vanligare är en kombination av omständigheter vilka sammantaget ger tredje man ett befogat intryck av att mellanmannen har behörighet och att huvudmannen därför skall anses bunden.¹⁴ Mellanmannen anses i sådana fall ha en kombinationsfullmakt. Omständigheterna i det specifika fallet motiverar således att huvudmannen skall bli bunden av mellanmannens agerande i en viss avtalssituation, utan att det finns någon sedvänja eller ett ofta upprepat handlande som tolererats av huvudmannen. Idén bakom kombinationsfullmakten är att huvudmannen bär risken för mellanmannens agerande. HD uttalade i NJA 2013 s. 659 att "[d]en som skapar en befogad tillit hos någon annan, om att han företräds av en behörig person i en viss avtalssituation, kan alltså bli bunden av personens handlande."

11 Rolf Dotevall, Fullmakt och immateriella tjänster, Stockholm (2013), s. 55.

12 Kurt Grönfors & Rolf Dotevall, Avtalslagen – en kommentar, 4 uppl., Stockholm (2010), s. 141.

13 Rolf Dotevall, Något om ställningsfullmaktens utveckling, SvJT (2003), s. 640.

14 Rolf Dotevall, Något om ställningsfullmaktens utveckling, SvJT (2003), s. 638.

Det avgörande är de yttre förhållanden som tredje man har kunnat iaktta och som härrör från huvudmannen.

OM TREDJE MANS BEFOGADE TILLIT

I utvecklingen av ställningsfullmakten har tillitsprincipen, d.v.s. att en part skall kunna förlita sig på sin motparts agerande, fått en framträdande roll. Det är det förtroende som huvudmannens verksamhet ger som tredje man kan förlita sig på. I NJA 2001 s. 191 I & II ansåg HD att det förtroende som en person med en högre ställning inom en bank skapar hos tredje man, om att denne är behörig att träffa för banken bindande avtal, är tillräckligt. Det är inte nödvändigt för tredje man att undersöka om några interna instruktioner föreligger som kan begränsa fullmakten.¹⁵ I och med att tredje man inte har någon undersökningsplikt för de begränsningar som kan finnas för fullmakten, sammanfaller fullmaktens inner- och ytterförhållanden.¹⁶ Det har ansetts rimligare att huvudmannen får stå risken för hur denne har organiserat sin verksamhet och vilket intryck denna ger, än att lägga risken på tredje man.¹⁷

Att den befogade tilliten till mellanmannens behörighet utgör en avgörande faktor står i överensstämmelse med de flesta andra rättsordningar i Europa. En regel som bygger på denna tillit finns bl.a. i den engelska rättens ”apparent authority” som i stort motsvaras av kombinationsfullmakten.¹⁸ I NJA 2013 s. 659 hänvisade HD till Art. II.-6:103 (3) i Draft Common Frame of Reference (DCFR) som bygger på idén om ”apparent authority”.¹⁹ Innebörden är att huvudmannen blir bunden av mellanmannens handlande om huvudmannens handlande eller uttalande ger tredje man fog att anta att en behörighet att rättshandla på ett visst sätt finns.²⁰

BEAKTANSVÄRD OSÄKERHET SOM EN BEGRÄNSNING AV SKYDDET FÖR TREDJE MAN

Det har ansetts som ett alltför långtgående skydd för tredje man om denne

¹⁵ I NJA 2001 s. 191 I & II var representanten för banken ställföreträdande regionchef respektive vice verkställande direktör.

¹⁶ Rolf Dotevall, Fullmakt och immateriella tjänster, Stockholm (2013), s. 57–58.

¹⁷ Jan Ramberg & Christina Ramberg, Allmän avtalsrätt, 8 uppl., Stockholm (2009), s. 54–55.

¹⁸ Christian von Bar & Eric Clive (red.), Principles, Definitions and Model Rules on European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR) Full Edition, München (2009), vol. I, s. 421.

¹⁹ Christian von Bar & Eric Clive (red.), Principles, Definitions and Model Rules on European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR) Full Edition, München (2009), vol. I, s. 418.

²⁰ Jfr ”if a person causes a third party reasonably and in good faith to believe”, DCFR Art. II.-6:103 (3).

i alla situationer inte behöver undersöka om mellanmannen som företräder huvudmannen verkligen har behörighet. I NJA 2002 s. 244 förklarade HD att det endast i de fall där tredje man har anledning att känna en *beaktansvärd osäkerhet* gällande företrädarens behörighet eller befogenhet finns en skyldighet att undersöka om behörighet och befogenhet finns. Uttrycket beaktansvärd osäkerhet bör tolkas tämligen strängt.²¹

I det aktuella fallet NJA 2013 s. 659 ansåg HD dock att det funnits anledning för agenten att känna beaktansvärd osäkerhet och att agenten därför varit skyldig att förvissa sig om representantens behörighet. Ett skäl till att HD fann att agenten hade anledning att känna beaktansvärd osäkerhet är sannolikt att tredje man i målet, till skillnad från i NJA 2001 s. 191 I & II, var näringsidkare och avtalet ingicks som ett led i dennes affärsverksamhet. Det kan därför i kommersiella sammanhang ställas högre krav på tredje man att skaffa sig kunskap om motpartens organisation och mellanmannens ställning. Treårsavtalet innebar därtill en betydligt större ekonomisk exponering än tidigare. Eftersom avtalets art och omfattning hade förändrats jämfört med de tidigare avtalen borde agenten inte kunnat hysa en befogad tillit till representantens behörighet att ingå treårsavtalet. Det låg i agentens intresse att avtalet kom till stånd och det innebar därför ett medvetet risktagande att ingå avtalet med en representant utan en försäkran om dennes behörighet. Dessutom var agenten medveten om att researrangörens verksamhet förändrats efter ägarbytet och att det var sannolikt att agentsituationen skulle ses över. Dessa omständigheter medförde att agenten haft anledning att känna en beaktansvärd osäkerhet och därför varit skyldig att undersöka representantens behörighet.

Sammanfattningsvis kan det efter NJA 2013 s. 659 konstateras att tredje man i kommersiella sammanhang kan anses känna en beaktansvärd osäkerhet och därför ha en skyldighet att undersöka om behörighet föreligger när avtalets art och omfattning väsentligt förändras. Vidare medför förändringar i organisation och verksamhet på huvudmannens sida ännu en anledning för tredje man att förvissa sig om att fullmäktigen är behörig att ingå avtal. Att endast förlita sig på sitt intryck av att behörighet föreligger kan i dessa situationer ses som ett medvetet risktagande från tredje mans sida och skyddet för tredje man blir mindre långtgående.

AVSLUTNING

Kombinationsfullmakten är ändamålsenlig eftersom ställningsfullmaktens krav på sedvänja inte omfattar alla situationer då tredje man är skyddsvärd.

21 Rolf Dotevall, Fullmakt och immateriella tjänster, Stockholm (2013), s. 59.

Genom utvecklingen av kombinationsfullmakten är det möjligt att ersätta sedvanerekvisitet med andra omständigheter, som i kombination med varandra gett tredje man en befogad tillit i fråga om fullmäktigens behörighet att rättshandla för huvudmannens räkning. Tredje man behöver i dessa situationer inte påvisa sedvänjans förekomst och innehåll. Kombinationsfullmakten ger domstolen möjlighet att göra en helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet och finna att huvudmannen skall anses bunden där det bedöms lämpligt och ändamålsenligt. Sedvanerekvisitet behöver inte heller tänjas för att domstolen skall komma fram till det beslut som är önskvärt.

Skyddet för tredje man kan dock inte utsträckas hur långt som helst. I kommersiella förhållanden och vid avtal som inte är av rutinmässig karaktär eller av mindre betydelse, bör högre krav ställas på tredje man. En helhetsbedömning måste göras för att fastslå huruvida befogad tillit kunnat hysas av tredje man. Av fallet framgår att avtalets art, hur vanligt förekommande avtalet är och vilka åtaganden avtalet innebär är omständigheter som är relevanta. Att hänsyn tas till dessa omständigheter är naturligt då kombinationsfullmakten har sitt ursprung i ställningsfullmakten, vilken omfattar de vardagliga och schablonmässigt förekommande rättshandlingarna.

Intressant är att HD i ännu ett fall hänvisat till DCFR och gjort en utblick över regleringen i andra rättssystem. Det är tydligt att HD fortsätter sin strävan att få den svenska rätten att stå i harmoni med övriga rättsordningar i Europa. Genom hänvisningen närmar sig den svenska fullmaktsrätten, främst kombinationsfullmakten, utländska motsvarigheter. I den fortsatta utvecklingen bör därför vägledning hämtas från andra rättsordningar som tillämpar principen om befogad tillit. Ytterligare ett mål gällande ställningsfullmakt har beviljats prövningstillstånd i HD,²² så nästa steg i ställningsfullmaktens utveckling kommer inte dröja alltför länge. 🐾

22 Mål nr T 1310-12, prövningstillstånd meddelat 2012-12-11.